

Dudok in De Bilt

Aan de Julianalaan bij station Bilthoven ligt een complex van Dudok uit de jaren vijftig van de vorige eeuw (afb. 1). Algemeen bekend is dat de Julianaflat van deze beroemde architect is, maar minder bekend is dat ook het lage deel, waarin nu de Bilthovense Boekhandel is gevestigd en dat in het kader van het Masterplan Centrum Bilthoven met afbraak wordt bedreigd, eveneens door Dudok is ontworpen. Nog minder bekend is dat in De Bilt nog meer architectuur op naam van Dudok staat, waaronder zelfs een hele wijk. Alle redenen om aandacht te schenken aan deze bijzondere architectuur. Het betreft drie objecten: een particuliere woning aan de Albert Cuyplaan, het Julianacomplex en Plan Bieshaar.

Afb. 1 Julianacomplex ca.1961. Ansichtkaart uit de collectie van de Historische Kring D'Oude School.

Monumentaal

De architect-stedenbouwkundige Willem Marinus Dudok (1884-1974) is vooral bekend door zijn onvolprezen Raadhuis van Hilversum (afb. 2).

Dit majestueuze, rond 1930 gebouwde Raadhuis is niet alleen het magnum opus in het oeuvre van Dudok, maar zelfs een van hoogtepunten in de Nederlandse architectuur van de twintigste eeuw in het algemeen. Persoonlijk rangschik ik het Hilversumse Raadhuis qua

belevingswaarde zelfs boven de Beurs van Berlage. Voortbouwend op de verworvenheden van Berlage en de Amsterdamse School, maar vooral op de kubistische vormtaal van De Stijl en met name J.J.P. Oud, schiep Dudok een eigen idioom dat zich kenmerkt door een spel van ten opzichte van elkaar verspringende bouwvolumes, oprijzend

uit de omgeving en gedomineerd door een hoge toren. Het Hilversumse Raadhuis is als het ware een schilderij van Mondriaan in 3d. Dudok zelf is altijd zeer trots op deze creatie geweest en de gemeente Hilversum niet minder. Sinds de voortreffelijke restauratie aan het einde van de vorige eeuw staat Dudoks Raadhuis er weer stralend bij.

Dudok ging pas in 1954 op zeventigjarige leeftijd met pensioen, maar zelfs toen had hij er nog niet genoeg van en ging als zelfstandig architect gewoon door. Zelfs als tachtigjarige was hij nog volop aan het werk, zo vertelt hij in een interview ter gelegenheid van het bereiken van die leeftijd, al kon hij toen niet meer het geduld opbrengen om zijn ontwerpen tot bouwtekeningen uit te werken. Dat liet

Afb. 2 Raadhuis Hilversum. Foto: hilversum.startpagina.nl

hij over aan zijn associé Robert Magnée. In die late periode werkte Dudok vaak samen met de projectontwikkelaar Johan Matser. Zo kwam uit die samenwerking in Hilversum het flatcomplex Quatre Bras tot stand, maar ook het Julianacomplex en Plan Bieshaar in De Bilt.

Licht en luchtig

Het grootste verschil tussen Dudoks idioom van het Raadhuis en het idioom van zijn naoorlogse oeuvre is dat het laatste lichter en luchtiger is geworden. Hoge slanke kolommen en schuin opgetilde daken doen hun intrede en de streng horizontale, ver uitkragende daken à la de Amerikaanse architect Frank Lloyd Wright verdwijnen. Het verst heeft Dudok deze verfrissende

Afb. 3. Esso-pompstation. Foto Jan Barnier.

luchtigheid doorgevoerd in zijn ontwerp voor het Esso-pompstation uit 1954 (afb. 3).

Van dit voornamelijk uit glas en staal opgetrokken gebouwtje hebben er tientallen gestaan langs de Nederlandse snelwegen. Daar zijn ze allemaal verdwenen. Gelukkig kunnen we zo'n pompstation, dat als icoon van de Wederopbouw in de Top 100 van Wederopbouwmonumenten figureert, nog bewonderen in het Nationaal Automobiel Museum.

Het werk van Dudok in De Bilt dateert uit de jaren na de Tweede Wereldoorlog die we met de term Wederopbouw aanduiden, een tijd waarin met schaarse middelen veel gebouwd moest worden om de enorme woningnood te lenigen. Veel woningbouw is inmiddels alweer

afgebroken, maar de inventarisatie van gebouwen uit die tijd die het behouden waard zijn is ook op gang gekomen. De objecten van Dudok in De Bilt die voor een lijst van jonge monumenten in aanmerking komen zijn behalve het Julianacomplex (in zijn geheel) de wijk

Bieshaar (als beschermd dorpsgezicht) en een woonhuis aan de Albert Cuyplaan.

Woonhuis

Het ontwerp voor de bescheiden villa aan de Albert Cuyplaan 37 dateert uit 1950 en bestaat uit een rechthoekig blok met aan de ene kant een aangebouwde garage en aan de andere kant een ruime erker, die door de huidige bewoners nog is vergroot (afb. 4).

Met zijn traditionele zadeldak en forse schoorstenen ademt de vrij gesloten noordzijde nog de vooroorlogse sfeer, maar de zuidzijde met de vele ramen in stalen kozijnen straalt het optimisme van de Wederopbouw uit, niet in het minst door de witte gevel. In een brief aan de opdrachtgever, J.C. Maassen uit

Afb. 4. Albert Cuyplaan 37. Foto Hazelzet.

Baarn, geeft Dudok aan dat de muren wit gekeimd worden. Dat gebruik van de minerale keimverf in plaats van de voor Dudok gebruikelijke gele baksteen is opmerkelijk en zal verband houden met de nog heersende schaarste. Daarmee houdt ook verband dat het huis op de begane grond slechts één ongedeelde woonruimte kreeg en op de verdieping slechts één slaapkamer, want

zo konden hij en zijn vrouw geen inwoning opgelegd krijgen. Wel geeft Maassen, voormalige 'bankman' bij de Nederlandsche Handel-Maatschappij die enkele jaren later een bankgebouw aan de Julianalaan opende, een ruime werkkamer op. De memoires over zijn Indonesische tijd, die Maassen in 1963 voltooide, zullen daar geschreven zijn. Overigens ging de muurverf tot grote ergernis van

Maassen al spoedig bladderen.

Julianacomplex eerste fase

De Nederlandsche Handel-Maatschappij (de latere ABN), in de 19de eeuw gesticht en zeer actief in de koloniale handel, ging zich na de onafhankelijkheid van Indonesië meer op Nederland en op bankzaken richten en stichtte overal filialen. De bouwaanvraag voor het Biltse

Afb. 5. Schets Julianacomplex. RHC Vecht en Venen.

bankgebouw dateert van 4 februari 1955. Het betreft hier alleen de begane grond van het pand Julianalaan 17. De vergunning voor de zes flatwoningen boven de bank en de 25 garages erachter werd een paar maanden later geregeld, maar de vergunning voor de Julianaflat zelf en de lage winkelaanbouw werd pas drie jaar later verleend, op 2 juni 1958. Toch moet projectontwikkelaar Matser en Dudok al in 1955 een plan voor het gehele complex voor ogen hebben gestaan, want de Biltse en Bilthovense Courant publiceerde op 22 februari 1955 een schetsje van Dudok, waarop we de drie elementen van het Julianacomplex duidelijk herkennen (afb. 5).

Hiermee is onomstotelijk bewezen dat Dudok de drie onderdelen van het complex: bankgebouw met bovenwoningen, flatgebouw met 35 etagewoningen en de lage winkelaanbouw als drie-eenheid heeft geconcipieerd en dat we het complex dus als één geheel moeten beschouwen. De krant schreef enthousiast over het project, waarmee Bilthoven zijn eerste heuse flatgebouw zou krijgen. Omwonenden waren echter minder te spreken. De bewoners van de Prins Bernhardlaan dienden een fel bezwaarschrift in tegen het vijf

verdiepingen hoge gebouw dat naar hun idee de omgeving geheel zou gaan dooddrukken. Tevens beviel hun het uitzicht op de garages achter de flat en de daar geplande plek voor vuilnisbakken allerm minst. Daardoor werd de voltooiing van het project Julianacomplex geruime tijd opgehouden.

Plan Bieshaar eerste fase

Intussen was Plan Bieshaar al een heel eind op streek. Dit wijkje, dat maar weinig Biltenaren zullen kennen, ligt verborgen in de hoek die de Groenekansweg met de Eerste Brandenburgerweg maakt. Toch is het een stedenbouwkundig juweeltje van Wederopbouwarchitectuur dat bewonderaars tot uit Japan trekt (afb. 6).

Afb. 6. Bieshaar. Foto www.tgoi.info.

Dudok wierp zich na de Tweede Wereldoorlog nadrukkelijk op als stedenbouwkundige en was als zodanig jarenlang actief in verschillende steden, vooral voor Den Haag. Die activiteiten leverden grootse plannen op en grote frustratie. Want de oude bouwmeester kon slecht tegen de stroperigheid van de ambtenarij en de bemoeienis van jan en alleman met zijn visionaire plannen. Als oud-militair, met een opleiding bij de genie, was Dudok gesteld op orde en heldere hiërarchie. Dit zou mede kunnen verklaren waarom hij graag met Matser samenwerkte. Johan Matser was een van de eerste moderne projectontwikkelaars in ons land, die van grondaankoop tot sleuteloverdracht het management over een project kon voeren en dus de architect uit de wind kon houden van ambtenarij en bezwaar makende burgers.

Leniging woningnood

De nijpende woningnood eiste ook de nodige voortvarendheid. 'Dit jaar nog 159 woningen in De Bilt gereed', kopte de Biltse pers dan ook enthousiast op 18 februari 1955, toen de maquette voor plan Bieshaar gepresenteerd werd. Over die woningnood kan mevrouw Brecheisen meepraten. Zij en haar man woonden vanaf de oorlogsjaren in bij de familie Van Duin in het voormalige koetshuis van villa Meijenhagen aan

de Groenekanseweg. Ook Henk van Roosmalen, die schuin tegenover Meijenhagen opgroeide, moest nog aan het einde van de jaren vijftig na zijn huwelijk een tijdje bij zijn ouders inwonen voordat hij een eigen woning kreeg.

Plan Bieshaar was door Matser in samenwerking met de gemeente opgezet volgens de idealen over (volks) woningbouw die al vóór de Tweede Wereldoorlog in architectenkringen waren geformuleerd. In plaats van de traditionele gesloten woonblokken met etagewoningen zien we een open bebouwing met een kleine 80 eengezinswoningen in stroken, optimaal op de zon gelegen en gesitueerd aan informele, collectieve, groene ruimten met speelweiden en bloemperken. Twee stroken met woningwetwoningen (ontworpen door architect J.F.M. van Klooster), een school en wat later ook een kerk completeerden het vriendelijke wijkje, waar Ans Linschoten als kersverse echtgenote in 1956 kwam wonen.

Hypermodern

Zij herinnert zich dat de boerderij van Bieshaar, waarnaar de wijk werd genoemd, toen nog aan de Groenekanseweg op de plaats van de huidige Rabobank stond, maar Meijenhagen was al verdwenen. Het hoekhuis met garage dat zij met haar

man betrok werd door haar schoonvader, die een steenhoudersbedrijf had, gefinancierd en was met f 21.000,- aan de dure kant. Maar het voorzieningen- en afwerkingsniveau was ook behoorlijk hoog. De woningen waren klein, maar zeer praktisch ingericht, met de keuken aan de voorzijde en de berging aan de voorkant uitgebouwd. De schouwen en vensterbanken waren van travertijnmarmor, er was een ligbad in de badkamer en in de keuken zelfs een ingebouwde koelkast, hypermodern in die tijd. Elke woningeenheid had zijn eigen kleurstelling in bordeauxrood, strogeel en blauw, waarbij de garagedeuren in een patroon van witte en kleurige blokken waren geschilderd. Het waren ideale huizen voor middenstanders met een of twee jonge kinderen, die in de wijk zonder doorgaande wegen volop veilige speelruimte hadden.

Braak

Zoals gezegd was Meijenhagen in 1956 al afgebroken evenals het naastgelegen koetshuis. De laatste bewoners van de oude villa, de familie Maclaine Pont-Stork, waren al spoedig nadat Matser in 1954 het terrein had gekocht vertrokken. Het was bekend dat de geschiedenis van de villa eeuwen terug ging, maar pas tijdens de afbraak constateerde de gemeentearchivaris J.W.H. Meijer hoe

ontzaglijk oud het gebouw in feite was. Het torenachtige linkerdeel bleek nog uit de late 14de eeuw te stammen. De reactie van Dudok en Matser hierop is niet bekend, maar de bouw van de 24 etagewoningen op het terrein van de afgebroken villa ging niet door. Henk van Roosmalen herinnert zich dat het terrein lang braak heeft gelegen. Pas in 1961 werd de bouwactiviteit weer opgepakt en nu totaal anders dan oorspronkelijk gepland. De vraag is waarom.

Julianacomplex voltooid

Het complex aan de Julianalaan werd intussen afgebouwd. Aan de bezwaren van de achterburen werd enigszins tegemoetgekomen door de opslagplaats voor vuilnisbakken in te perken, maar de hoogbouw moest vanwege de woningnood toch echt doorgaan. Pikant is dat Dudok zelf eigenlijk helemaal niet geporteerd was voor hoogbouw. Alleen vanwege die ellendige woningnood gaf hij eraan toe. Hij heeft er echter altijd voor gezorgd dat zijn complexen etagewoningen karakter hadden en de mensen zich er niet in massale anonimiteit verloren, zoals gebeurde bij latere Wederopbouw wijken als de Bijlmer. Bij de vergunningverlening op 2 juni 1958 voor de 35 flats en de winkelaanbouw werd opmerkelijk genoeg aangetekend dat het plan in overeenstemming

was met het uitbreidingsplan, dat de stedenbouwkundige het goedkeurde, dat de welstandscommissie erachter stond en dat dit samen met 'de kwaliteit van de ontwerper, architect Dudok te Hilversum, voldoende waarborgen geven voor een aanvaardbare en verantwoorde bebouwing'.

Waardige bebouwing

Het vertrouwen dat het Biltse bestuur in de architect stelde was terecht. Dudok is er met subtiele middelen in geslaagd interessante bouwblokken te maken die zijn architectuur ver uittillen boven de standaardwoningbouw uit de Wederopbouw. Zo heeft de Julianaflat het kenmerkende hellende dak dat het gebouw van veraf herkenbaar maakt. Het verleent het gebouw tevens de kenmerkende lichtheid. Die lichtheid wordt ook verkregen doordat de muurtjes naast de balkons niet helemaal tot het dak doorlopen. Licht en speels zijn ook de schuine muurtjes die de garageboxen achter de woningen van elkaar scheiden. Want ook aan de achterkant heeft Dudok veel aandacht besteed. Opmerkelijk is daar dat de slanke kolommen die het dak en de galerijen schragen en die een ritmische geleding in de gevel aanbrengen om en om de functie van regenpijpen blijken te hebben. Tot in de kleinste details is duidelijk dat hier een groot architect

aan het werk is geweest. Maar voor alles heeft Dudok ten zeerste rekening gehouden met de plek waar het complex ligt. Het lage stationsgebouw kreeg een lage tegenhanger in de 'zwarte doos' waar nu de Bilthovense Boekhandel is gevestigd. Destijds was in dit met zwart geglazuurde baksteen beklede winkelpand een van de eerste supermarkten van Albert Heijn gevestigd. Tevens werd er een VVV-kantoor ondergebracht en in het souterrain was een fietsenkelder voor NS-reizigers, nuttige functies dus. Maar niet alleen functionaliteit stond architect en opdrachtgever voor ogen. Volgens de toelichting moest het hele flatcomplex, dat schuin tegenover het station zou komen te liggen, aan het centrum van Bilthoven 'een voornaam aanzien' geven. Door het voor Dudok zo kenmerkende spel van ten opzichte van elkaar verspringende bouwvolumes, oprijzend vanuit uit het stationsgebied en door de ritmische afwisseling van ramen en balkons moest een 'waardige bebouwing' worden geschapen. De gele baksteen ten slotte moest aan het complex een vrolijke kleur geven. Architect Willem Marinus Dudok en projectontwikkelaar Johan Matser zijn er een halve eeuw geleden in geslaagd Bilthoven een modern gezicht te geven met behoud van het intieme dorpse karakter.

In dit historische perspectief zal de gemeente er goed aan doen het bijzondere Julianacomplex in zijn geheel te bewaren en het te ontzien bij de ontwikkeling van nieuwe bouwplannen.

Bieshaar voltooid

Na de voltooiing van het Julianacomplex lag het terrein van Plan Bieshaar aan de Groenekansegweg, waar de villa en het koetshuis van Meijenhagen hadden gestaan, nog steeds braak. Die villa stond op de as van de Hessenweg, zodanig dat die weg fungeerde als zichtas voor het huis met zijn eerbiedwaardige ouderdom (afb. 7).

De kenner van de Biltse geschiedenis Meijer betreurde de afbraak van het middeleeuwse gebouw zeer en dat zal ook gegolden hebben voor zijn voorganger en leermeester Damsté. De gemeentesecretaris en kenner van de Biltse geschiedenis Pieter Helbert Damsté, die alle bouwplannen in handen kreeg en die overigens zelf even verderop aan de Groenekansegweg woonde, heeft niet kunnen verhinderen dat Meijenhagen moest wijken voor moderne woningbouw, maar wellicht heeft hij wel invloed gehad op de vorm ervan. In plaats van de oorspronkelijk – in 1954 – geplande flatgebouw met 24

Afb. 7 Meijenhagen 1925-30. Ansichtkaart uit de collectie van de Historische Kring D'Oude School.

etagewoningen is er een complex gekomen dat bestaat uit een vierkant blok met negen flats op de as van de Hessenweg, geflankeerd door negen eengezinswoningen met driehoekige topgevels (afb. 8). Het geheel roept enigszins de reminiscentie op aan de oude villa, met zijn donjonachtige vierkante bouwblok, geflankeerd door een rechthoekig bouwdeel met schuin afgekante dakkanten.

Afb. 8. Bieshaar. complex Groenekanseweg. Foto panoramio.com/photo/67949103.

Hoe dan ook, het ontwerp uit 1961 is uiterst modern. Het luidt, na de jaren waarin de Biltenaren met de naweeën van de Tweede Wereldoorlog te kampen hadden, een nieuw tijdperk in. Niet beter kon het einde van de Wederopbouw gesymboliseerd worden dan met dit ultramoderne woonblok met comfortabele flats en ruime drive-in-woningen met drie woonlagen die door een luxe mahoniehouten spiltrap verbonden zijn. De oude bouwmeester had inmiddels het stokje aan Robert Magnée overgedragen. Al vanaf het begin van de activiteiten in De Bilt stond hij Dudok terzijde, maar voor het eerst treedt Dudoks assistent met dit project nu ook als ontwerper naar voren.

Conclusie

Dudok is wereldberoemd geworden door zijn Hilversumse Raadhuis. Maar hij verdient het om meer geëerd te worden dan om zijn monumentale werk of zijn Esso-pompstation alleen. En dat is om zijn woningbouw voor gewone mensen. Die opdracht nam hij zeer serieus: het ontwerpen van een arbeiderswoning vergde minstens zoveel tijd als een grote villa; nog meer eigenlijk, omdat men bij het ontwerpen van een kleine woning geen ruimte mocht verspillen en dus goed moest nadenken.

Willem Marinus Dudok heeft terdege nagedacht over de huisvesting van gewone mensen. Zijn architectuur is niet radicaal vernieuwend, zoals

bijvoorbeeld die van Rietveld, maar hij heeft woningen en wijken ontworpen waar mensen graag wonen. Hij was in staat woonomgevingen te creëren waar de bewoners trots op zijn en er dus goed mee omgaan. Het is een plezier rond te lopen in de Hilversumse Dudokwijken die veelal recent met de grootste zorg zijn gerenoveerd en keurig worden onderhouden. Een vergelijkbaar flatcomplex met dat aan de Julianalaan, De Kom van Biegel in Bussum, ziet er uit als om door een ringetje te halen en is omringd door schitterende parkaanleg. Een ander flatcomplex, in Amstelveen, is onlangs op de monumentenlijst gezet en dat geldt ook voor Quatre Bras. Dit verdient in De Bilt navolging wat betreft het Julianacomplex en Plan Bieshaar. Verder is het aanbevelenswaardig dat de bewoners van Bieshaar een vereniging van eigenaren opzetten om de belangen van dit unieke wijkje te behartigen en dit kleinood van Wederopbouwarchitectuur voor de toekomst te bewaren. En ten slotte verdient de nieuwe eigenaar van het momenteel te koop staande pand Albert Cuyplaan 37 een felicitatie met de aankoop van een echt Dudokhuis.

Met dank aan:

Herman van Bergeijk, Els Brecheisen, Roos van den Burg, Ellen Drees (RHCVV), Hans van den Engel, Lies Haan (Historische Kring De Bilt), Jacques van Klooster, Tinky Kooijman-Veldstra, Ans Linschoten, Herman Mars, Carel de Reus, Henk van Roosmalen, Walther Schenk, Ineke Soeterik (NAi), Meine Visser (Archief De Bilt).

Literatuur

H.D. van Bergeijk. Willem Marinus Dudok. Architect stedenbouwkundige (1884-1974). Naarden, 1995.

A. Blom, B. Jansen, M. van der Heide, De typologie van de vroeg-naoorlogse woonwijken, Zeist, april 2004, i.o.v. Projectteam Wederopbouw van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg.

J.W.H. Meijer. Het huis dat Meijenhagen genoemd werd. In: De Biltse Grift, december 1998, 2-8.

M. Statema. Beschrijving en waardestelling Keizer Karelweg 259-281, 307-329, i.o.v. monumentencommissie Amstelveen, 2010.